Original scientific paper

Hódi Sándor

A CSALÁDI ÉLET VÁLTOZÁSAI

A család helyzete és problémái

Kevés olyan területe van életünknek, ami annyira meghatározná közérzetünket, személyi és lelki épségünket, mint a család. Ami természetes is, hiszen az emberek ebben a szűk közösségben élik le egész életüket, ennek struktúrája, légköre, értékrendszere határozza meg viselkedésüket, mindennapi harcképességüket (vagy harcképtelenségüket), ez erősíti jövőbe vetett hitüket vagy növeli elveszettség-érzésüket. Ebből kifolyólag sokan és sokféle irányból járták már körül a család problémáját. Megkerülni mi sem tudjuk, hiszen nagyon sok jel mutat arra, hogy a család működési zavarai közvetlen szerepet játszanak azoknak a lelki válságoknak, személyiségzavaroknak a kiváltásában, amelyekkel a későbbiekben foglalkozni kívánunk.

Könyvek, tanulmányok, újságok írnak a család válságáról, széteséséről, pusztulásáról. Riasztó számadatokat olvashatunk a válások gyakoriságáról, megrázó beszámolókat a felbomlott családokból származó gyerekek sorsáról, valamint azokról a konfliktusokról, amelyek a család felbomlásával együtt járnak. A családi, házastársi konfliktusokból származó tragédiák leírása kimeríthetetlen tárgya a szépirodalomnak is. A változást azonban, függetlenül az erről szóló beszámolóktól vagy szépirodalmi alkotásoktól, ilyen vagy olyan formában tapasztalják a családban élők maguk is.

Mindennek ellenére az emberek általában felületesen és hiányosan tájékozottak a családdal kapcsolatos változásokról, problémákról. A családi ellentétek, veszekedések megítélésében rengeteg a tévhit, túl nagy a szubjektivitás. Ami érthető is talán, ha meggondoljuk, hogy a családszociológia jószerével csak most kezdett azoknak a konfliktusoknak a kutatásába, amelyek bizonyos társadalmi változások visszahatásaként a családban élő emberek sorsát ilyen kedvezőtlen irányba befolyásolják. A szociálpszichológia pedig még adós annak feltárásával, hogy milyen szerepet játszik az együttélők személyisége a konfliktusok mejelenési formái-

ban és azok megoldásában, illetve, hogy milyen hatást gyakorolnak a konfliktusok a családtagok személyiségére. Eddig ugyanis az érdekelt tudományágak sem foglalkoztak érdemben a családdal. Pontosabban azok az első szociológiai munkák, amelyek a családtagok közötti harmonikus együttműködést tekintették a normálisan funkcionáló család alapvető vonásának, az utóbbi évek családkutatásaiban már revidiálásra szorulnak.[1]

A családi konfliktusok gyakorisága, a változás jeleinek vitathatatlan bizonyítékai ma már nemcsak a családi problémákat kutató tudományágak számára, de a mindennapi tapasztalatokra éberen figyelő emberek számára is nyilvánvalóvá tették, hogy a társadalomnak ez a döntő fontosságú mikroközössége labilisabb, törékenyebb lett, olyan átalakuláson ment, és megy keresztül, amely megbontotta egyensúlyát, aminek következtében bomlékonyá vált és alapvető funkcióit sem tudja már tökéletesen ellátni.

De valójában melyek is ezek a változások a család struktúráján belül és a család szerepét illetően? Beszélhetünk-e ezek alapján a család „válságos helyzetéről", vagy olyan természetű változások ezek, amelyek a dolgok rendje és módja szerint minden külső beavatkozás nélkül is rendbejönnek? És hol tartunk ma, itt Vajdaságban a családdal kapcsolatos történelmi, társadalmi fejleményekben?

Mint történeti képződmény a család természetszerűleg változik, némely funkciója azonban, úgy tűnik, tartósan megmarad. Így például az utódok létrehozása és nevelése, vagyis a társadalmi reprodukció biztosítása még sokáig elválaszthatatlan lesz a családtól. A családnak kell továbbra is gondoskodnia az újszülött védelméről, táplálásáról, ápolásáról, szocializációjáról. Nem csökken a családnak a társadalmi termelésben és fogyasztásban, a gazdasági tevékenységben játszott szerepe sem, legalábbis nem az előrelátott mértékben. És minden jel szerint megőriz a család olyan funkciókat is, amelyek közvetlen összefüggésben állnak az ember közérzetével, lelki egészségével, s amelyek zavara krízisekben, személyi válsághelyzetekben jut kifejezésre.

Általánosan tapasztalható, hogy a család kevésbé ellenálló, kevésbé biztonságos, rövidebb életű, egyszóval bomlékonyabb, mint régen. A nemzetközi statisztikai adatok szerint a válások száma az első és második világháború után kezd emelkedni, és ez az emelkedés napjainkig tart. Tulajdonképpen tehát ebben az időszakban kell keresnünk azokat a társadalmi folyamatokat és változásokat, amelyek a válások számának emelkedő tendenciája mögött állnak. Milyen változások mentek végbe a jelzett időben a család struktúráját, helyzetét, társadalmi funkcióját illetően?

A legszembetűnőbb változás kétségkívül az, hogy a régebbi patriárkális nagycsalád, ahol több nemzedék és leszármazott élt együtt, s erős hagyományőrzés jellemezte a családtagok viszonyát, felbomlott, kisebb egységekre, ún. modern vagy „nukleáris" családokra esett szét. Ezekben az új típusú családokban csak a szülők és a még nem házas gyermekek élnek együtt. A nagycsaládi formációt a család tulajdonában levő föld vagy

más vagyon, gazdasági kötelék határozta meg. A család tulajdonában levő föld, vagy a közösen végzett munka, a közös gazdasági érdek lehetővé tette, hogy több nemzedék is együtt éljen, együtt maradhasson az utódok házasságkötése után is. Sőt, nemcsak lehetővé, hanem kényszerűvé is tette az együttélést, mivel a fiataloknak nem volt más választási lehetőségük. A nagycsalád a hagyományőrzésnél is inkább ragaszkodott a közösen szerzett gazdasághoz, és a szorosra zárt kötelékekkel valójában a gazdaság elaprózódását igyekezett megakadályozni. A vagyoni kötelékek mellett a tradicionális normák, szigorú elvárások is stabilabbá tették a családot. Nem elhanyagolható ezen belül a vallás szerepe sem, amely ugyancsak a család összetartását erősítette.

A gazdasági-társadalmi változások, elsősorban az ipar gyors fellendülése, új lehetőségeket és új szükségleteket hozott magával. A tömeges munkaerőigény lehetővé tette a hagyományos nagycsaládból való kiszakadást. Az új bérmunkás viszony megteremtette a modern család anyagi, egzisztenciális alapját. Nagymértékben hozzájárul ehhez, sőt sok esetben feltételét jelentette a női munkaerőigény, a nő munkába állása is. Két kereső, két munkaviszonyban levő ember már függetleníteni tudta magát a nagycsaládtól. Megszűnt a közös gazdasági érdekeltség, s megszűnt vele annak kényszere is, hogy a felnövő új nemzedék házasságkötése után is a szülőkkel maradjon. A házastársak függetlenebbé, önállóvá váltak, de ezáltal kisebbé és labilisabbá vált a család is.

A család labilitásához a nő munkavállalása járult hozzá elsősorban. Amint a nő is dolgozik, munkaviszonyban van, kevésbé függ már anyagilag a férjétől, annak érdekeltségétől, ezért a család belső szokás- és értékrendje is megváltozik. A hagyományos férfi autoritás a nő kiszolgáltatott helyzetének felszámolásával fokozatosan eltűnik. Ezt a formailag új jogszabályok is biztosítják a női egyenjogúság elvének védelmével, amennyiben lehetővé teszik a nők számára is a társadalmi érvényesülést. Az új érték- és normarendszer bizonyos társadalmi rétegekben általánossá is válik. Átmeneti helyzetek, felemás érték- és normarendszert valló családok mindazonáltal szép számmal találhatók ma is. A férfi „diktatórikus megnyilvánulásait" azonban ma már nem támasztják alá társadalmi tényezők.

A modern kiscsalád egyik jellemző vonása a nagycsaláddal szemben, hogy sokkal nyitottabb a különböző társadalmi hatások előtt. A családi köteléken kívül végzett munka tágabb lehetőséget nyújt mindkét fél számára az újabb ismeretségekre, s amennyiben a házasság érzelmi alapjai nem bizonyulnak tartósnak, a különböző érdekellentétekből fakadó konfliktusok viszont nyomasztóvá válnak, a házasság könnyen felbomlik.

A házasság felbomlását az alábbi tényezők segítik, illetve teszik lehetővé:

a) Jóllehet az anyagi szempont még ma sem vesztette el teljesen jelentőségét a házasságkötésnél, és a közösen felhalmozott anyagi javakkal együtt még mindig jelentős összetartó erőt jelent, ennek ellenére az „anyagiak" jelentősége, a házastársak jövedelme, viszonylagos anyagi függet-

lensége révén, fokozatosan csökken. A házastársak összeférhetetlensége esetén már ritkán jelent összetartó erőt.

b) A jogi szabályok is lehetővé teszik a házasság gyors felbontását, illetve rossz házasság esetén biztosítják a váláshoz való jogot. A mai házasságok viszont, különösen ha a házasfelek még mindig a hamis harmóniát valló, konfliktusok nélküli együttlétet ígérő családmodellre alapoznak, sok szempontból tűnhetnek „rossznak".

c) Megváltozott a társadalmi tudat is, és ma a válás sokkal kevésbé vált ki rosszallást vagy elítélést a környezet részéről, mint régebben. Sőt, a válást ma inkább támogatja a közvélemény, mint a házastársi konfliktusok megoldásának más formáit, amelyeket az eszményített kapcsolattól idegennek vél.

d) Háttérbe szorult a vallás jelentősége is, ami régebben erős, sokszor kényszerítő köteléket jelentett. Helyette viszont semmi sincs, ami a család értékét és fontosságát a házastársak irányába közvetítené.

e) A régebbi erősebb kohéziójú nagycsaládokkal szemben a kiscsaládoknál gyengül, sőt jelentőségét veszti a rokonság kapcsolatrendszer, ami korábban szintén a „mi" tudatot, s vele az összetartozást erősítette. A változás magyarázatát részben a gyors urbanizációban kell keresnünk, részben pedig abban, hogy a rokoni segítségnyújtás szerepe, jelentősége csökkent, illetve megszűnt.

f) A rokoni szálak halványodását számos más emberi kapcsolat háttérbe szorulása, elszemélytelenedése is kíséri. Figyelmeztető példája ennek a magukra maradt idős személyek élete. A modern kiscsalád a rokonsági kapcsolatokat alkalmi ismerősökkel és barátokkal igyekszik pótolni, akik viszont a házastársakat egymással szemben semmire sem kötelezik.

Mindezek mellett számos más tényező is a kiscsaládok labilitását eredményezi. Ma a fejlett ipari országokban mindenütt jelen van ez a folyamat, amit elsősorban a válások növekvő száma tükröz.

A házasságfelbomlás tendenciái

A válások gyakoriságát a statisztikai kimutatások többféle formában érzékeltetik. Kimutatható a válások gyakorisága abszolút számokban, a házasságkötések és a válások arányában, ezer lakosra átszámítva, illetve ezer fennálló házassághoz viszonyítva. A végeredmény természetesen egyre megy. E mutatók azonban mégis megkönnyíthetik a helyzet áttekintését, különböző időpontból való, s különböző területre vonatkozó válási statisztikák összevetését.

Bármelyik mutatót vesszük is alapul, Vajdaságban a helyzet, a válások magas száma miatt, egyaránt lesújtó. A házasságok 25 százaléka zátonyra fut. A valóságban ennél valójában még több a sikertelen házasság. A válási statisztikában feltüntetett adatok mindig csak a törvényesen felbontott, a bírói ítélet által jóváhagyott házasságokat foglalják maguk-

ban. Márpedig bizonyos kimutatások szerint[2] a felbontott házasságoknak csak mintegy 62 százaléka — minden 8 felbomlott házasság közül átlag 5 — nyer megerősítést jogerős bontóperi ítélet által. A többi, bár különélést jelent, a valóságban, különböző okoknál fogva, sohasem kerül válóperes bírák elé, és a statisztika szintjén mint „funkcionáló" házasság van nyilvántartva.

De mielőtt még a válások gyakoriságának elemzésére rátérnénk, lássuk előbb a házasságkötések számának alakulását.

Vajdaságban az 1976—1980-as évek átlagát alapul véve évente mintegy tizenhat és félezer házasság jött létre. Valamivel több, mint a lélekszámát tekintve hasonló nagyságrendű Szlovéniában.[3] A legtöbb férfi 20 és 24, illetve 25 és 29 éves kora között kötött házasságot, míg a nők jelentős többsége jóval korábban, 15 és 19, illetve 20 és 24 éves korában ment férjhez. Szám szerint a legtöbb házasságot Újvidéken (2242), Szabadkán (1249), Zrenjaninban (1117) és Pancsován (1051) kötötték, míg száznál is kevesebbszer mondták ki a boldogító „igent" évente Opovó (89) és Ürög (84) községekben. Figyelembe véve azonban e községek lélekszámát is, a házasodási kedvet illetően koránt sincs ilyen jelentős eltérés. Ezer lakosra átszámítva Újvidéken 8,59, Szabadkán 8,08, Zrenjaninban 8,02, Pancsován 8,49 házasságkötés jut, míg Opovón 7,71, Ürögön pedig 7,57. A házasságkötések gyakorisága a lélekszámhoz viszonyítva más községekben is hasonló, általában 7 és 9 ezrelék között van (lásd 1. ábra). A lakosság számarányához viszonyítva a legtöbb házasságot Fehértemplom (9,07) és Hódság (9,02) községekben kötötték, míg a legkevesebbet Kulán (4,28). Ezt az eltérést aligha lehet csak a „házasodási kedvvel" magyarázni. A házasságkötések gyakoriságát olyan tényezők is befolyásolják, mint például az adott község életkor szerinti megoszlása, a fiatalok munkalehetősége, illetve ennek hiányában az elvándorlás stb.

A vizsgált időszakban, vagyis 1976 és 1980 között, évente mintegy 3500 házasságot bontottak fel Vajdaságban, ami azt jelenti, hogy tartományunkban minden negyedik, ötödik házasság válással végződik. A férfiaknál a 25—29, valamint a 30—34 évesek korcsoportjában a leggyakoribb a válás, míg a legtöbb nő 20—24 éves korában válik. Ezt követően az életkor előrehaladtával a válások száma csökken, egészen a 45—49 évesek korcsoportjáig, amikor is a legkevesebb nő szánja rá magát válásra.

Ami a házasságok tartamát illeti, a felbomló házasságok 6,04 százaléka egy évnél is rövidebb ideig áll fenn, 9,93 százaléka egy évet tart, további 9,62 százalék két évet, majd a házasság harmadik és negyedik évében újabb 8,24, illetve 6,67 százalék fut zátonyra. A felbomlott házasságok 40,5 százaléka tehát öt évnél is rövidebb időtartamú. Az ezt követő újabb ötéves időszakban érlelődik meg a válások további 24,68 százaléka, 10—15 év együttlét után még 13,29 százalék, s végül 15 év után bomlik fel a házasságok 21,52 százaléka.[4]

A „kritikus időszak", mint látjuk, az első két év; a házasságok negyede már ekkor felbomlik. Veszélyesek még az ezt követő évek is. Út és ki-

A „házasodási kedv" községek szintjén 1000 lakosra átszámítva

1. ábra

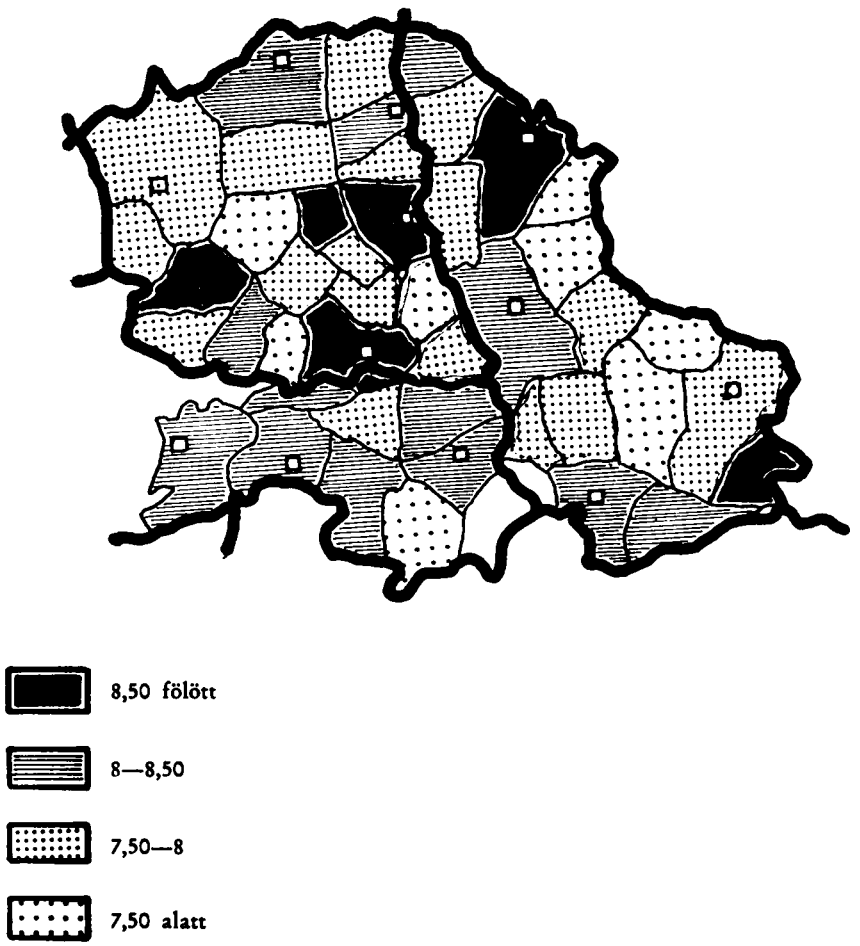

lenc évi együttlét után azonban a válások száma már felére csökken, 10—15 év között ismét megfelelődik, azaz a házastársi kapcsolat a múló évekkel mind stabilabbá válik.

A legtöbb választ Újvidéken (550), Szabadkán (402), Zrenjaninban (235) és Pancsován (212) mondják ki, a legkevesebbet pedig Opovó (12), Ürög (16), Bácspetrőc (18), Sečanj (17) és Beočin (19) községekben.

Ahogyan a Vajdaságban kötött házasságok tetemes része, 34,17 százaléka, a négy legnépesebb községben jön létre, úgy a válások nagy része is — 41,24 százaléka — erre a négy községre esik. E négy község egyébként Vajdaság összlakosságának 33,36 százalékát alkotja, amiből

A válások összefoglaló adatai 1976—1980 között

1. táblázat

Év	Házasságkötések száma	Válások száma	1 000 lakosra jutó válás	100 fennálló házasságra jutó válás
1976	17 111	3 645	1,79	2,13
1977	16 934	3 491	1,72	2,06
1978	16 830	3 084	1,52	1,83
1979	16 241	3 369	1,77	2,21
1980	15 679	3 369	1,66	2,15
5 év átlaga	16 559	3 392	1,67	2,05

kitűnik, hogy a válások száma magasabb, mint ahogy azt a lakosság számarányához viszonyított normális eloszlás alapján várhatnánk.

A lakosság számarányához viszonyított házasságfelbontás más községekben is eltér a várható elméleti gyakoriságtól. Ennél hol több, hol meg kevesebb a válás. Ezer lakosra átszámítva legtöbb a válás Szabadkán (2,60), Fehértemplomon (2,37), Adán (2,22), Újvidéken (2,11), Topolyán (2,07), valamint Zentán (1,99), Becsén (1,95), Versecen (1,91). Míg a legkevesebb Kula (0,72), Sečanj (0,85), Plandište (0,90) községekben. Vajdaság többi községében 1—1,80 ezrelék között van a válások gyakorisága.

A házasságfelbomlás tényleges mértékét a házasságkötések és a válások aránya talán még hívebben tükrözi, mint a lakosság számarányához viszonyított kimutatás (lásd 2. ábra).

A válásokat a fennálló házasságok százalékában kifejező mutató szerint legtöbb válás Szabadkán van (3,10), majd következik Ada (2,88), Topolya (2,64), Fehértemplom (2,58), Versec (2,50), Újvidék (2,46), Zenta (2,44), Alibunár (2,36), Kanizsa (2,88), Zombor (2,24), Becse (2,24), Csóka (2,14), Szenttamás (2,12), Zrenjanin (2,10), Pancsova (2,02) és Törökkanizsa (2). Legkevesebb a válás Sečanj (1,10), Plandište (1,12), Hódság (1,26), Opovó (1,36), Žitište (1,36), Titoverbász (1,46) és St. Pazova (1,48) községekben. A többi kommunában 1,50—2 válás jut minden 100 fennálló házasságra.

Három község — Szabadka, Ada és Fehértemplom — mindkét típusú válási statisztikai kimutatás élén van, a házasságfelbomlást előidéző társadalmi változások tehát itt a leghangsúlyozottabbak. E három községben mintegy két és félszer több házasság végződik válással, mint pl. Sečanj, Plandište vagy Hódság kommunákban.

A válásokkal kapcsolatban szem előtt kell tartanunk azt is, hogy az nemcsak a két váló félt érinti, hanem sok esetben gyerekeket is. Évente Vajdaságban több mint 1700 olyan házasság kerül felbontásra, amelyben

100 fennálló házasságra jutó válás községek szerinti megoszlásban

2. ábra

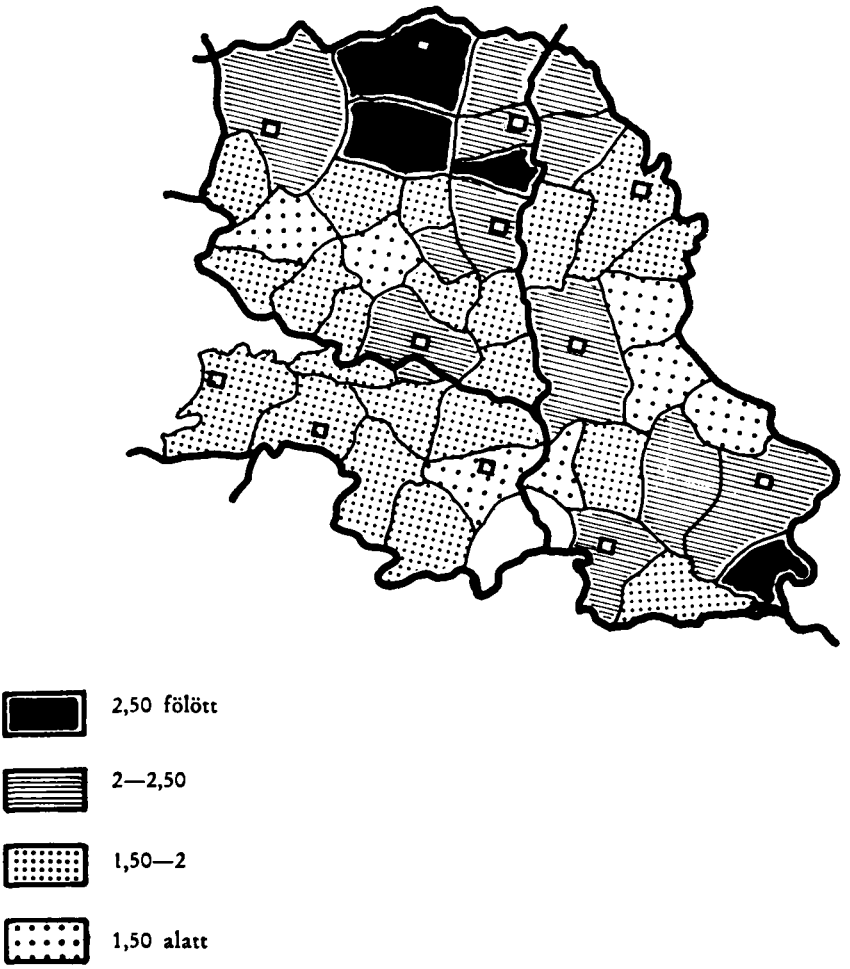

egy vagy több gyermek sorsa is problematikus. A gyerekes szülők válási aránya valamennyi felbontott házasságon belül 52,76 százalék. Egy gyermeket érint a válások 35,70 százaléka, kettőt 14,25 százaléka, három vagy több gyermeket 2,81 százaléka. A gyermek tehát, úgy tűnik, nem jelent akadályt, ha a szülők válni akarnak. Ennek következtében az elvált szülők gyermekeinek száma évente mintegy 2500-zal növekszik Vajdaságban. Ezek 78 százaléka az anyával marad, 17 százaléka az apához, míg a többiek intézetbe kerülnek vagy ritkább esetben más családoknál nyernek elhelyezést.

A szakemberek úgy tartják, hogy a gyermek megjelenése a házastársak kapcsolatán belül gyakran minőségi változással jár együtt. A gyer-

mek születésével ugyanis mintegy megújul, megerősödik, és más tartalmat is nyer kapcsolatuk. Ez a megújulás, megerősödés azonban a válási statisztika tükrében nagyon rövid életűnek bizonyul, esetleg be sem következik, amint azt a gyermekes családok magas válási aránya példázza. Egy reménytelenné vált emberi kapcsolatot nyilvánvalóan sem egy, sem több gyermek nem menthet meg. Ezzel szemben egy jó kapcsolat kohézióját, szilárdságát a gyermekek fokozhatják.

A válások száma és gyakorisága a XX. században gyorsan emelkedett csaknem valamennyi fejlett ipari országban. Aminek nyilvánvalóan nemcsak az volt az egyedüli oka, hogy viszonylag rövid idő alatt sok házasság jutott el a mai együttélést próbára tevő konfliktusokig, hanem az is, hogy leegyszerűsödött a házasságok jogi szabályozása, s azok a házastársak, akik úgy érezték, hogy semmit sem tudnak már nyújtani egymás számára, rövid és egyszerű eljárással felbonthatták házasságukat.[5] Ez a folyamat végbement nálunk is. Olyannyira, hogy az utóbbi évtizedek alatt Vajdaság a világranglista élére tornászta fel magát a válások gyakorisága szempontjából. Itt ugyanis a házasságoknak több mint 2 százaléka bomlik fel évente. Ezt a szintet csak az Egyesült Államok éri el, míg Angliában, Dániában, Magyarországon, a Német Demokratikus Köztársaságban évi 1% a válások aránya. Az európai országok fennmaradó többségében pedig a házasságoknak alig fél százaléka szűnik meg évente. Szabadka községben, ez utóbbi értéknél hatszor több házasság ér véget a bíróságon. De Ada, Topolya, Fehértemplom községekben is ötször több a válás, mint az európai országok többségében, és a válással megszakadó kapcsolatok számaránya magasabb, mint a fejlett ipari országok között is csúcsot tartó Egyesült Államokban.

Mindennek a magyarázata még várat magára. A válási statisztikai adatokból ítélve tény, hogy a házasság jelentős átrendezésen megy keresztül, s a házastársi viszony fenntartása, valamilyen rejtélyes oknál fogva, mind több esetben kérdésessé válik. De hogy mit rejt magában, s mit érlel ez a folyamat, ma még csak kevéssé ismeretes számunkra.

A házastársi konfliktusok okai, típusai

A válások magas száma, s növekvő gyakorisága óhatatlanul felveti a kérdést: Melyek azok a személyiségtényezők, makro- és mikrotársadalmi folyamatok, amelyek a családon belüli konfliktusok alapjául szolgálnak, s amelyek miatt sor kerül a házasságok tömeges felbontására?

Ha e kérdésre választ keresve, kísérletképpen megkérdezzük a leginkább érintetteket, a volt házasokat, hogy mi volt az, ami miatt házasságuk válásba torkollott, szinte kivétel nélkül házastársuk negatív személyiségvonásaira, annak személyi hiányosságaira, fogyatékosságaira fognak hivatkozni. Legtöbbször hűtlenséggel, iszákossággal, féltékenységgel, durvasággal, lustasággal, közönyösséggel, pazarlással, zsugoriságggal, rendetlenséggel, kimaradozással stb. vádolják egymást. Ezekből a válaszok-

ból egyértelműen arra következtethetnénk, hogy a házasságok rendre a házastársak szubjektív fogyatékosságai, rossz jellemvonásai miatt futnak zátonyra.

Ezt a látszatot megerősíti a házastársi konfliktusok mindennapi kezelése és magyarázata is, amely kizárólag morális szempontból közelít a kérdéskörhöz, s az „igazságot" keresve a civódó házastársak közül mindenekelőtt azt fogja elmarasztalni, amelyikre súlyosabb negatív jellemvonásokat lehet rábizonyítani. Ez a társadalmi, kulturális attitűd, az ellentétek tényleges okaival mit sem törődve, pontosabban azokat morális szempontokkal elfedve, a konfliktus manifesztálódását szükségképpen destruktív irányba tereli. A konfliktusok hamis megfogalmazásához, a valós ellentétek leegyszerűsítéséhez és félremagyarázásához sajátos módon maguk a válóperekkel foglalkozó bíróságok is hozzájárulnak, amennyiben szintén a házastársak egymással szemben felhozott negatív személyiségvonásait, erkölcstelen cselekedeteit emelik ki a bontóperi tényállások összefoglalásában. Mintha ezek a jellembeli hibák vagy rágalmak csakugyan egybevágnának a házastársi konfliktusok valós okaival.

Azzal a széles körben elterjedt nézettel szemben, amely a házastársi konfliktusokat az abban részt vevők egyedi vonásaival, deviáns megnyilvánulásaival, normaszegésével stb. hozza összefüggésbe, a valós helyzet az, hogy a házastársak közti ellentétek a család sajátos mikroközösségi jellegéből adódnak, illetve azokra a makrotársadalmi tényezőkre vezethetők vissza, amelyek meghatározzák a férfi és a nő helyét, szerepét: a függőség, az alárendeltség és kiszolgáltatottság mértékét, a nemek ebből fakadó ellentétes érdekeltségét stb.

A házastársak személyisége — személyiségük egyes dimenzióinak fokozott aktivizálásával, s ehhez társulóan bizonyos magatartásbeli túlkapásokkal — csak megjeleníti a konfliktusokat. Azok a negatív személyiségvonások, amelyeket a válófélben levők kiteregetnek mások előtt helyzetük elviselhetetlenségének igazolására, tulajdonképpen a házastársi kapcsolatban, a házastársi interakciók során, a szándékok és az érzelmek összecsapása folyamán fejlődnek ki és válnak dominánssá. Így sokkal inkább részesei és termékei a házastársi konfliktusoknak, semmint annak kiváltó okai. Az összeférhetetlenség valódi oka a hamis konfliktusértelmezés, vagy az ellentétek tudatos elködösítése miatt, sajnos, legtöbbször rejtve marad. Ilyenformán viszont a házastársak erőfeszítése nem a tényleges ellentétek megoldására, hanem a másik személyének a befolyásolására irányul. A konfliktusba keveredett házastársak egymás jellemét, magatartását, cselekvéseit igyekeznek érzelmi zsarolással, a verbális agresszió különböző formáival, vagy akár tettlegességgel megváltoztatni.

Az ilyen jellegű viták, mivel részben függetlenek az alapvető — és megoldásra váró — problémáktól, részben pedig mert sérelmet sérelemre halmoznak, a konfliktus elszabadulásához vezetnek, s visszafordíthatatlanná teszik a házasság felbomlását. Mellesleg, a házastársak magatartásának erőszakos befolyásolása is korszerűtlenné vált társadalmainkban, noha még él a hagyománya. Ennek a tradíciónak az alapjául az a hosszú

történelmi gyakorlat szolgált, amikor a családon belüli konfliktusok elintézésének csaknem egyedüli és kizárólagos módja az erőszak alkalmazása volt. „A férj—feleség, szülő—gyermek közötti ellentét manifesztálódásának bevett módja volt a verés, a verekedés, és a gyengébb tudomásul vette az erőviszonyokat, nem látta szükségét a kapcsolat minél előbbi megszakításának azért, mert megütötték", írja erről az időszakról Cseh-Szombathy László. Ma a társadalmi nyilvánosság elítéli az erőszak alkalmazását, még inkább sérti az a mai ember méltóságát. Az erőfölény mind kevésbé alkalmas az erőviszonyok fenntartására és a latens ellentétek manifesztálódásának elfojtására. Ugyanakkor az erőszak alkalmazását sugalló társadalmi tradíció még ott van sok családban, ami kedvezőtlen irányban befolyásolja a házastársak közötti konfliktusok kimenetelét. Hadd illusztráljuk ezt a helyzetet egy tipikusnak látszó példával.

Egy 33 éves, kétgyermekes asszony, 15 évi házasság után egy napon váratlanul elpakol otthonról. Az újabb hétvégi veszekedést követően szánja rá magát erre a lépésre, miután úgy érezte, hogy nem képes elviselni tovább férje állandó féltékenykedését, örökös gyanakvását, fenyegetőzését, s még kevésbé indulatkitöréseit és a verést, amire együttlétük utolsó időszakában mind gyakrabban sor került. A munkából hazatérő férj az üresen maradt ház láttán igazolva érezte gyanakvását, meg volt róla győződve, hogy a felesége „megszökött" valakivel. Az asszony valójában — férje durvaságára, tettlegességére, zsarnokoskodására hivatkozva — gyermekeivel együtt idős szüleinél keresett menedéket.

A házasság felbomlása természetesen korántsem volt előzmények nélküli. Már a házasságkötés pillanatában sem fedték igazán egymást a férj és a feleség életről vallott elképzelései, céljai, igényei, de csak később, az évek múlásával mélyült el köztük az ellentét.

A nő rendezett családi körülmények között nőtt fel, nem szenvedett hiányt soha semmiben. Főként az anyjához kötődött érzelmileg, aki határozott és energikus természetével meghatározta a család légkörét. Harmonikus volt apjához fűződő viszonya is, aki egyetlen lányának kedvében járt mindenben. M-nak különösebb ambíciói nem voltak, szülei javaslatára szakmát tanul, munkába áll, és betöltve 18. életévét, férjhez megy. Visszagondolva erre az időszakra, úgy érzi, hogy voltaképpen a szülei elvárásához igazodott mindenben. A házasságba egy felületes és alkalmi ismeretség alapján sodródik bele. A nála idősebb, jó állással, magas jövedelemmel rendelkező fiatalember megnyerte szülei tetszését, s mivel neki különösebb oka nem volt, hogy elvárásuknak ezúttal ne tegyen eleget, hát férjhez ment.

Hogy élete tulajdonképpen saját akarata ellenére szerveződik, csak akkor vette észre, illetve csak akkor tudatosodott benne, amikor munkahelyét, ahol korábban dolgozott, férje határozott követelésére nem sokkal házasságkötésüket követően, ott kellett hagynia. Az a magyarázat, hogy nincsenek erre, az ő munkájára anyagilag rászorulva, meg hogy a nőnek otthon a helye, nem elégítette ugyan ki, de mivel megszokta, hogy mások akaratának engedelmeskedett korábban is, eleget tett férje követelésének. Mivel a lelke mélyén tudta, hogy férje féltékenysége miatt kényszerül erre az engedményre, férjének ez a féltése és ragaszkodása egy kicsit talán még imponált is neki.

Az első, majd a második terhesség, illetve a gyermekek körüli teendők, át-

menetileg megbékítették a helyzettel, így látszatra rendbejöttek. Szabadidejében kötött, horgolt, hímzett, amivel pénzt is keresett, nem is keveset. Férjével, aki gyermekkorában sokat nélkülözött, s megtanulta, hogy szorgalmára, erejére, tudására támaszkodva boldogulhat csak az életben, az évek során házat építettek, kocsit vettek, kényelmes otthont teremtettek.

Kényelmeset, de nem meghittet is. A csinos, életvidám asszony, szívesebben forgott volna többet társaságban, annál is inkább, mivel gyakran szenvedett a magánytól. De zárkózott természetű, „otthonülő" férje miatt erre nem volt lehetősége. Férje már az ő „szomszédolását" is erősen rosszallotta. Féltékeny természete miatt ezt sem tolerálta, így napirenden voltak emiatt is a gyanúsítgatások, szemrehányások, duzzogások.

A szomszédokkal való viszony megromlott, a barátok, ismerősök elmaradtak. Hogy felesége kedvébe járjon, a férj mind nagyobb részt vállalt magára az otthoni házimunkából. Főzött, vasalt, piacra járt, bevásárolt, még az utcai virágok gondozását is magára vállalta. Az asszonyt azonban mindez csak kevéssé békítette meg. Úgy érezte, hogy a férje egyre jobban elszigeteli másoktól, bevásárolni se mehet, már az utcára sem engedi ki. A magány mind jobban nyomasztotta, ugyanakkor otthon is kezdte feleslegesnek érezni magát. Egyre inkább kalitkába zárt madárnak érezte magát. Hogy újra emberek közé kerülhessen, elhatározta hogy munkába áll. Mindegy, milyen munkát kap, csak kimozdulhasson otthonról. A férj azonban hallani sem akart róla. Azzal fenyegetőzött, hogy ha a felesége munkába áll, elzavarja otthonról. És amikor az asszony elhelyezkedése érdekében gyakorlati lépéseket is tett, nagy jelenetet rendezve megpofozta feleségét.

Ettől kezdve az asszony már nemcsak a magány elől kívánt menekülni, hanem megjelent benne a függetlenség és az önállóság utáni vágy is. Hogy véget vessen kiszolgáltatott helyzetének, keresztülvitte elhatározását — munkába állt. Ez a makacs elszántság a féltékeny férjet teljesen kihozta sodrából: rágalmazta feleségét, leselkedett utána, fűvel-fával összehozta, és heves szócsaták során gyakran megpofozta.

Ez történt azon a vasárnap délutánon is, amikor a férj ráérősen nézelődve az ablakon keresztül felfigyelt egy „a ház körül ólálkodó" alakra. Minthogy abban a felesége szeretőjét gyanította, úgy gondolta, utánajár a dolognak, s ha törik, ha szakad, beismerő vallomásra fogja bírni az asszonyt. Ez az összecsapás azonban házasságuk szempontjából már végzetesnek bizonyult.

A féltékenység, illetve a hűtlenség vádja a házastársi konfliktusok megjelenítésének eléggé gyakori módja. Mint történetünk is illusztrálja, az ellentétek ilyen színezetet öltenek akkor is, ha annak nincs is semmi valóságalapja. Az efféle vádak ugyanakkor mintegy szimbolizálják a valóságot, amennyiben a „féltékenység" sok esetben valójában presztízsféltést takar. A „hűtlenséggel" vádolt személy magatartásában, rejtetten, korábbi függő, kiszolgáltatott helyzetének a felszámolására irányuló törekvése az, ami elsődlegesen kifogásolt és fájlalt. Esettanulmányunkban a férj a hagyományos házassági szerepértelmezés szellemében nősült, ami lényegét tekintve a férfi fölé-, illetve a nő alárendeltségi helyzetén nyugszik. E modell értelmében a férfi a családfenntartó, a feleség feladata viszont a háztartás vezetése, a háziasszonyi munka. Ezt a szereposztást az asszony házasságuk elején — kedve ellenére bár, de — vállalta, ké-

sőbb azonban változtatni kívánt rajta. A hagyományos családmodellel szemben egy korszerűbb házassági szerepértelmezés szerint kívánt volna élni, amelyben a férfi erőfölénye és anyagi dominanciája helyett a partnerek közti egyenjogúság és érzelmi közösség az uralkodó érték. Továbbá, amely a nők számára is jogot és lehetőséget kínál arra, hogy viszonylag sok emberrel érintkezzenek naponta, és ne legyenek bezárva a családi otthon falai közé. A házassági szereposztás újraértelmezési kísérletei természetesen nem találtak kedvező fogadtatásra a férj részéről, hiszen ezt úgy értelmezte, mint a házasságkötéskor létrejött „egyezség" megszegését, ha úgy tetszik, mint felesége vele szembeni „hűtlenségét". A hagyományos szereposztást kizárólag úgy sikerült volna a továbbiakban is rákényszeríteni feleségére, ha meg tudta volna hiúsítani, hogy az kereső munkát vállaljon, ami már a modern házasságokra jellemző szerepmódosításokkal jár együtt. Ezért vált mind ellenségesebbé és folyamodott tettlegességhez is. Felesége azonban az erőfölénytől nem riadt vissza. Sőt, amint azt tapasztalta, még inkább az új szerepértelmezés szerint kívánt élni. Mivel a szerepelvárások közt támadt különbséget nem tudták áthidalni, a konfliktusok reménytelen örlődéshez vezettek. Eközben maguk a házastársak is mind merevebbek lettek egymással szemben, s mindinkább egymás személyébe, viselkedésébe kötöttek bele. A házasság felbomlása ezek után már szükségszerű volt.

Történetünket azért véljük sok szempontból tipikusnak, mert ha az egyes házasságokban lezajló konfliktusok a házastársak társadalmi körülményeitől, személyi sajátosságaitól függően különböznek is, ez az ellentét feszül a legtöbb felbomló házasság hátterében. Nem véletlen, hogy a válást sokan a fejlődéssel, a nők felemelkedésével, az új szerephelyzetek keresésével és igényével hozzák összefüggésbe. És nem is minden alap nélkül.

A XIX. század végétől, az ipar fejlődésével együtt, de különösképpen az első, majd a második világháborút követő társadalmi-gazdasági-politikai változások folyamán, jelentős változás állt be a nemek sok évszázados szembenállásában. A változás lényege, hogy gyengült a nők elnyomásának társadalmi-strukturális alapja, s vele a férfiak uralkodó státusa. Megjelenési formáját tekintve ez a változás a férjek és feleségek közti konfliktusok sorát jelenti. Az eltérő érdekek küzdelmének színtere pedig a család. A házastársi viszony napjainkban már nem sírig tartó „szerződés", melynek szabályaiba férfinak és nőnek bele kell törődnie, hanem egy folyamat, amelynek során megváltozhat a partnerek véleménye egymásról, s akár magáról a házasságról, legfőképpen pedig a férfiak és nők jogairól és szerepéről. Annál is inkább megváltozhat, mivel a házastársak viszonyáról, egymással szembeni kötelezettségeikről, lehetőségeikről stb. vallott társadalmi vélekedés is gyors iramban változik, anélkül, hogy valamiféle tartós „megállapodás" jönne létre a nemek között. Ilyen körülmények között nincs más lehetőség, mint felkészülni a konfliktusok leküzdésére.

A mélyreható és visszafordíthatatlan változások alapján, amelyek megváltoztatják a családi élet jellegét, a férj és a feleség egymáshoz való viszonyát, sokan a házasság válságának tekintik és a megoldást valamilyen másféle együttélési modelltől remélik. Úgy tűnik azonban, hogy a járható utat sokkal inkább a családon belüli korszerű házastársi kapcsolatok kialakítása jelenti. Számolni kell egymás céljaival, igényeivel, törekvéseivel. Fel kell tehát készülni az ellentétes érdekek és életviteli elképzelések egyeztetésére, mivel a társadalmi átalakulás több olyan változást idéz elő a család életében, amely ellentétet támaszt a házastársak között.

Jóllehet az átalakulás legszembetűnőbb jele a nők kereső népességen belüli arányának a megnövekedése és a férji-apai vezetésű (tekintélyuralmi) családtípus háttérbe kerülése, illetve helyette a házastársak egyenrangú, páros irányítása alatt álló családrend fokozatos térnyerése, ellentétet szül a mobilitás is. Mivel különböző társadalmi csoportok más-más értékeket és normákat képviselnek, a „felfelé" vagy „lefelé" történő házasságkötések az alacsonyabb presztizsű házastársat mindig a partner értékeinek, normáinak az átvételére kényszerítik. Csakhogy a társadalmilag alacsonyabb presztizsű házastárs, már csak saját pozíciójának védelmében is, igyekszik a gyermekkori családjából magával hozott normákból, szokásokból minél többet „átmenteni", megőrizni. Hány házasságot keserít meg a „jó partival" vagy a „lecsúszással" járó értékharc, az örökös normaegyeztetés!

Nem kevésbé gyakoriak azonban a házastársi konfliktusokban a szexuális természetű ellentmondások sem. Míg régebben a nő szexuális téren többnyire kényszeredetten tette, amit tett, és azt „áldozatként" élte meg, hiszen alárendelt helyzete mély ellenérzést és latens ellenállást váltott ki belőle férjével szemben, a mai nők jelentős része már érdekeinek — vágyainak, érzéseinek, elképzeléseinek — maximális érvényesítésére törekszik ezen a téren is korábbi „elnyomójával" szemben. Az a férfi, aki régi privilégiumaihoz ragaszkodva a másik nemet továbbra is alárendelt szerephelyzetbe igyekszik kényszeríteni e téren, vesztett harcot vállal fel. Számtalan felbomló házasság rá a bizonyíték.

És sorolhatnánk tovább az ellentétek forrását a gyermekvállalás és gyermeknevelés kérdésétől a szülőkkel való kapcsolatig, a szabadidő felhasználásának módjától a barátok és társak megválasztásáig. A férjnek és feleségnek ezer más dologról lehet eltérő elképzelése, ami mind latens ellentéthez vagy nyílt konfliktushoz vezethet. Sok igazság van tehát abban az elképzelésben, mely szerint a konfliktus a házassági kapcsolat szerves velejárója. Simmel például azon az álláspontón van, hogy „a konfliktus éppen úgy része a házastársi kapcsolatnak, mint azok az elemek, amelyek összetartják".[6] Egyetlen házasság sincs, amelyben „menet közben" ne lépnének fel ellentétek, s úgy tűnik, felbomlásra vagy reménytelen örlődésre, kiégésre van ítélve mind, amelyben az összeütközések nem vezetnek el újabb és újabb „megállapodásokig" a házastársak kapcsolatának jellegére és a házasság jövőjére néz-

ve. Ennek az igénynek vagy követelménynek a házastársak jelentős része — a jelekből ítélve — nem tud eleget tenni.

Annak, hogy a megoldatlan konfliktusok tönkreteszik a házasságok sorát, nem minden esetben az az oka, hogy a házastársak közti ellentét ténylegesen is megoldhatatlan volna. A válások számának emelkedésében nagy szerepet játszik az a hamis tudat is, amely a házasságot valamilyen előzetes egyetértés — megállapodás következményének tekinti, s a házastársak minden ettől a megállapodástól eltérő későbbi igényét, szükségletét, törekvését stb., mint személyiségük negatív jellemvonását, méltánytalannak érzi, s elítéli.

Mi sem természetesebb, mint hogy a konfliktusok indulatokkal járnak, s hogy az egymással szemben álló házastársak felindultságukban a másik személyében számos kivetnivalót találnak. Ez a magatartás, beleértve a sértettségből fakadó túlkapásokat is, pszichológiai szempontból magyarázható, érthető. A házastársi konfliktusok „elpszichológizálása" azonban ettől még nem indokolt. És ezt annál nagyobb nyomatékkal szeretnénk itt hangsúlyozni, mivel, mint mondottuk, nemcsak a köztudatban, hanem a házasságok bírósági bontóperi tárgyalásaiban is élő hagyománya van ennek az anakronisztikus hozzáállásnak. Anakronisztikus hozzáállást mondottunk, s úgy véljük, joggal, mert az ellentétek valós okainak eltussolása, illetve a házastársi konfliktusokkal kapcsolatos hamis moralizálás, egy olyan korból és társadalmi rendből maradt vissza ránk, amikor még úgy tartották, hogy a házasságok az égben köttetnek, s egyetemes érvényű szabályok vonatkoznak rájuk. Lényegretörően fogalmazva: a moralizálás, az ellentétek eltussolása olyan kornak a maradványa, amikor „a termelési viszonyok az elnyomott nem számára nem nyújtanak más megélhetési lehetőséget, mint azt, hogy alárendelje magát, és érdekeinek maximális érvényesülését az elnyomóval való kooperáció keretei között keresse"[7]. S ha a nemek közötti ellentét nem is szűnt meg teljesen napjainkra, s nincs is mód minden esetben megoldására, a házasság stabilitása és az ellentétek kezelése szempontjából semmire sem megyünk a hamis moralizálással, illetve az alapjául szolgáló merev szerepelvárással.

A családi konfliktusok széles körű előfordulása elkerülhetetlenné teszi a házassággal, a házastársak problémáival való foglalkozást. Számos országban ki is alakult már a házassági tanácsadás intézményes formája. E tanácsadás során sok családot sikerült már átsegíteni a kritikus szituációkon azáltal, hogy az érdekelteket a merev szembenállás helyett kooperációra bírják, megtanítják a különbségek hatékony kezelésére, a konfliktusok olyan megoldási módjaira, amelyek mindamellett, hogy lehetőséget nyújtanak a változásra, egyúttal stabilizálják is a házasságot és erősítik a házastársak közötti kapcsolatot. A tanácsadás célja többek között az is, hogy a fiatalokat jobban felkészítse a házasságra. Erre a szervezett segítségnyújtásra annál inkább nagy szükség van, mivel a jó családi kapcsolatok — az érdekellentétekből fakadó konfliktusok ellenére — biztonságérzetet nyújtanak az ember számára, míg a

kooperáció hiánya, a folyamatos konfrontációra való személyi alkalmatlanság, nemcsak a házasságot futtatja zátonyra, de fokozottan hajlamossá tesz a deviáns életvitelre, az alkoholizmusra, a mentális zavarokra, öngyilkosságra, balesetveszélyre, betegségekbe való menekülésre...

A család felbomlása és a deviáns magatartásformák

Egyes felmérések szerint a házasságban élőknek csak mintegy 10 százaléka él harmonikus kapcsolatban, míg a házasságok többi része, ilyen vagy olyan okoknál fogva, diszharmonikus. A diszharmonikus családok pedig megállíthatatlanul ontják a gyenge teherbírású, lelkileg sérült személyek egész ármádiáját.

A család diszharmonikus funkciójától gyermek és felnőtt egyaránt szenved. Sőt, hosszab távon a diszharmónia feltétlenül válsághelyzethez vezet. A válsághelyzet előzményeivel kapcsolatosan egyes kutatók külön hangsúlyozzák, hogy a család, illetve a szülői ház harmóniájának nyílt megbomlása — a gyors megegyezéses válás, egyik szülő halála — nincsen olyan káros hatással a gyermek lelkivilágára, mint azt sokan gondolják. Ellenben a hosszú időn át fennálló feszült légkör, a gyakori veszekedések, az állandó összeférhetetlenség feltétlenül megnöveli annak valószínűségét, hogy az ilyen családban felnövő gyermek gyengébb szellemi és érzelmi teherbírású, „ideges" természetű egyénné váljék. A válást, mint a szülői ház harmóniájának nyílt megbomlását azonban aligha szerencsés a hosszan tartó feszült légkörrel szembehelyezni, bármilyen gyorsan tegyenek a házastársak pontot kapcsolatuk végére. A kapcsolat megromlása, illetve a család felbomlása ugyanis sohasem előzmény nélküli. A gyors válást is megelőzi egy lassú folyamat, amelyben az egyre növekvő feszültség mérgezi a légkört, s mélyíti a szakadékot a házasfelek között. A család felbomlása mögé tehát oda kell képzelnünk ezt az időszakot is, és ezzel együtt lehet csak értékelni a „gyors" házasságfelbontás szerepét a gyermek személyiségének kialakításában, formálásában.

A válás vagy különélés, függetlenül attól, hogy a felbomlást megelőző időszak milyen hosszúra nyúlik, a csonka családok számát gyarapítja, s vele a személyiségsérülések nagyobb lehetőségét. Nem állítható természetesen, hogy minden személyiségsérülésért, minden lelki betegség kialakulásáért kizárólag a család volna a felelős. De hogy menynyire lényeges szerepe van ennek a társadalmi mikroközösségnek a társadalmi beilleszkedési zavarok kialakulásában, hogy a rossz házasságok, kedvezőtlen légkörű családok és a válások milyen egyértelmű összefüggést mutatnak az emberi elesettség, kapcsolathiány, dezintegráltság gyakoriságával, azt az alábbiak is igazolják.

Az alkoholizmus esetében például, hogy mindjárt a legelterjedtebb deviáns viselkedésformával kezdjük, amint azt Andorka Rudolf és Buda Béla vizsgálatai tanúsítják[8], olyan személyiséggel állunk szemben,

aki épp a gyermekkori első szeretetteljes kapcsolat hiánya, zavara, megszakadása miatt nem éri el a felnőttkornak megfelelő érzelmi érettséget, éppen ezért nem képes szilárd és megbízható interperszonális kapcsolatokat kialakítani. Így a felnőtt életvitel állandó feszültséget jelent számára, amit alkohollal igyekszik oldani és elviselhetőbbé tenni.

Hasonló eredményeket kapott György Júlia[9] az antiszociális és Popper Péter a fiatalkorú bűnözők esetében[10]. Megállapították, hogy az antiszociális viselkedés okát a szocializáció zavarában kell keresnünk. Ilyen szociális zavart okozó tényező lehet egyik vagy mindkét szülő hiánya, a szülők és a gyermek közötti rossz viszony, a szülők durvasága, túlzott szigora, szeretetnyújtásra való képtelensége, s általában a szülők kóros személyisége.

A gyermekkori család szerepét, jelentőségét más, súlyosabb személyiségzavarok kialakulásában is bizonyították. Így például Buda Béla[11], Jackson, D. D.[12] az anya—gyermek kapcsolat ambivalenciájában, a gyermekkori családon belüli viszonyulások ellentmondásosságában látja a skizofréniás kórkép kialakulásának az okát. A családon belüli kapcsolatok ambivalenciája miatt zavart szenved a társas kapcsolatok kiépítése, bizonytalanná válik az önállósulás, az egyén így nehezen viseli el a családtól való elszakadást, nagy belső feszültség kíséri ez irányú törekvését, ami felboríthatja a személyiség integrációját.

De az öngyilkosság és az öngyilkossági kísérlet is olyan fejlődészavar következménye, amely nem tette lehetővé az intím emberi kapcsolatok kiépítéséhez szükséges képesség megtanulását, megszerzését. Ennek okait szintén a családi közösség hiányosságaiban kell keresnünk. Az öngyilkosságot megkísérelt fiatalkorúakkal kapcsolatos egyik vizsgálatunkban[13] például az esetek 68 százalékában volt kimutatható a cselekmény előzményeként hosszan tartó, feszült családi légkör, amit „idegösszeroppanás" miatt már kezelt anyák, illetve alkoholista, durva, kegyetlenkedő apák váltottak ki viselkedésükkel. A szülők valamelyikének hiánya, azaz a válás az esetek 52 százalékában fordult elő. E két patogén tényező együtt, vagy ezek valamelyike a vizsgált esetek 94 százalékára volt jellemző.

Az utóbbi időben felhalmozott klinikai megfigyelések során egyre inkább elfogadottá válik, hogy a családtagok interakciója döntően befolyásolja az egyes családtagok magatartását, pszichopatológiáját a pszichoszomatikus megbetegedések vonatkozásában is. Így például az ulcus kialakulására vonatkozóan fogalmazódott meg az a hipotézis, amely szerint a súlyos organikus károsodás kialakulásának a hátterében kielégületlen szeretetigény áll, amely egy sajátos lelki mechanizmus folytán táplálkozási igénnyé, illetve krónikus ingerré válik, hypersekrécióvá és hypermotilitássá, ami megfelelő konstitúciónál a fekélybetegség kialakulásához vezethet[14].

Ezek a vizsgálatok, amelyek mellett még számtalan más vizsgálatot is idézhetnénk, bár különböző személyiségzavarokra vonatkoznak, egyaránt rámutatnak a családon belüli kapcsolatok jelentőségére.

A család szerepe azonban nemcsak a gyermekkorra korlátozódik, jóllehet jelentősége, fontossága ekkor a legnagyobb. (A mai ember élettartamának közel egyharmadát teszi ki az a fejlődési szakasz, az a folyamat, amíg az újszülöttből társadalmilag érett, önálló ember válik.) A felnőtt embernek nem kevésbé fontos és szükséges, mint a gyermeknek, hogy érezze: tartósan és biztosan szeretik, hogy személye fontos hozzátartozói számára. Emellett és ezzel együtt szüksége van bizonyos fokú védelemre is a mindennapi életből származó sokféle nehézséggel, sikertelenséggel stb. szemben. Az intím személyes kapcsolat, az összetartozás érzése, a házastársak közti nagyfokú szolidaritás, egymás feltétlen vállalása — a család védelmi funkciójaként — biztosítja a házastársak számára, hogy átmeneti nehéz helyzetekben megőrizhessék személyiségük harmóniáját, önértékelésüket, identitásukat. Sőt, ha szükséges a család megerősíti az embert önértékelésében és identitásában, így megakadályozhatja, hogy a kisebb szocializációs hibák a nehézségek hatására súlyosabb magatartási zavarrá váljanak. Megfelelő érzelmi kötelékek híján, kapcsolatok nélkül, ha csak önmagunkra vagyunk utalva, fokozottabb annak a veszélye, hogy a kudarcok hatására az alkoholizmusra, az öngyilkosságra, a bűnözésre vagy a különböző pszichés rendellenességekre való hajlam manifesztálódjék. Vizsgálatok sora bizonyítja, hogy a házasságban élők között kevesebb az alkoholista, az öngyilkos, az elmebeteg és a bűnöző, mint az azonos korosztályú, nem házas populációban. Csonka J. és Vavró J. vizsgálatai szerint[15] pl. a nőtlen és elvált személyek csoportjában kétszer annyi az emberölési kísérlet miatt elítéltek száma, mint az azonos korú házasságban élő személyek csoportjában. Más adatok tanúsága szerint[16] az ideg- és elmebetegek száma több mint négyszerese a házasságban élő férfiak és nők csoportjában tapasztalható gyakoriságnak. Cseh-Szombathy László megint az öngyilkosságra vonatkozó arányszámokat vizsgálva[17] azt tapasztalta, hogy a házasságban élők körében fele annyi öngyilkosságot követnek el, mint az elváltan élők között. De a nőtlen, illetve hajadon, valamint az özvegy személyek körében is magasabb öngyilkossági arányszámokat kapunk 100 000 lakosra átszámítva, mint a házasok között. A családi állapotuk szerinti különböző státusú személyek csoportja között annak ellenére is szembetűnő különbségeket kapunk, hogy kizárólag csak a jó érzelmi kohézióval rendelkező kapcsolatok nyújtanak védelmet, míg az összeférhetetlenség, a diszharmonikus kapcsolat kifejezetten provokálja a konfliktusok öngyilkossági cselekménnyel való megoldását. De nemcsak a házastársak kapcsolata, hanem a gyermekek is növelik a család védelmi szerepét az öngyilkossági cselekmény veszélyével szemben. Cseh-Szombathy László vizsgálati anyagában például az öngyilkosságot elkövetett férfiak 40 és a nők 50 százalékának nem volt gyermeke. A család védelmi funkciójával kapcsolatban azonban ismét csak utalni kell magukra a védelmet nyújtó tényezőkre: az erős érzelmi kapcsolatra, a harmonikus légkörre, a kölcsönös szolidaritásra, a

közös identitás, a „mi-tudat" szerepére, mert ezek hiányában a házasság, a formális családi együttes nemcsak hogy nem nyújt védelmet, de patogén tényező.

A mondottak után nyilvánvaló, hogy az ember jelenleg még nem nélkülözheti a családot, ennek védelmét. Nemcsak érzelmi szempontból, de sajnos, anyagi, egzisztenciális vonatkozásban sem, így ezek az érdekek gyakran szembekerülnek egymással, s ahelyett hogy erősítenék a család kohézióját, konfliktusokhoz vezetnek, mélyítik az ellentéteket. A válások magas száma azt mutatja, hogy a házasságon belüli ellentétek kiéleződését a kapcsolatok jelentős része nem éli túl. Sokan csak késve ébrednek rá a párválasztás elhibázott voltára, ezek egy része lépéseket is tesz az értelmetlenné váló viszony felszámolására. Mások az elhibázott párválasztás, sőt a házasságon belüli ellentétek ellenére a kapcsolattal járó nyereségeik miatt hajlandóak inkább módosítani álláspontjukat, elképzelésüket, semmint, hogy a válásig mélyítsék elégedetlenségérzésüket. A házasságok más részében megint a partnerek, kisebb-nagyobb megrázkódtatások után, eljutnak az érdekellentétek tényleges feloldásához. A konfliktusok megoldása megerősíti kapcsolatukat, új, magasabb szintre emeli közöttük a házastársi egyetértést. Sajnos, a házasságok jelentős része olyan személyek között jön létre, akik eltérő neveltetésük, életcéljuk, társadalmi kötődéseik, anyagi lehetőségeik stb. miatt együttélésük során szükségképpen szembekerülnek egymással, s a köztük levő ellentét annyira mély, annyira személyiségükhöz kötődik, hogy nincs lehetőség a mindkét felet egyaránt kielégítő kompromisszumra.

Annak megfelelően, ahogyan a házasságban élők jelentős része ráébred a párválasztás elhibázott voltára, úgy a családszociológiának is szükségképpen el kellett jutnia addig a felismerésig, hogy a családi problémák — konfliktusok, érdekellentétek — megelőzését, kiszűrését a házasságok létrejötte előtt kell megkezdeni. Tulajdonképpen minden konfliktus, ami a házasélet tényleges próbáját jelenti, így a házasságfelbomlás okai is, már a házasságkötés előtt adva vannak a házasságra készülők motivációiban, társadalmi-környezeti viszonyaikban, személyiségvonásaikban. Ebből a szempontból meglepő, hogy mennyire felületesen ismerik az emberek partnerüket, akivel házaséletre vállalkoznak. Hogy mennyire háttérbe szorul még a társkeresésben a megfontoltság, az igényesség, s helyette mennyire esetleges mozzanatok, alkalomszerű események döntik el, ki kivel kezd családi életet.

Az érzelmi orientáltság ellenére a létrejövő házasságok jelentős része érzelmileg megalapozatlan. A társadalmi nyilvánosság felé ma minden házasság „szerelmi házasságként" van elkönyvelve. Ez a szerelem azonban nagyon illanónak bizonyul a válási statisztika és a rossz házasság tükrében. Sokan nem is annyira partnerük adottságaira figyelnek, hanem saját ábrándjaikra, aminek a megvalósítását várják, remélik partnerüktől. Amint kiderül, hogy a partner erre alkalmatlan, a szerelemnek hitt hiú ábránd is szertefoszlik.

A házasság csak úgy tudja betölteni funkcióját, ha egy kivételes jelentőségű interperszonális kapcsolaton nyugszik. Olyan kapcsolaton, amelyre a konfliktusok élénkítően hatnak, segítenek megakadályozni azt, hogy a házasélet a megszokottság unalmába menjen át. A házastársi konfliktusok, a családon belüli viszályok csak azt a házasságot teszik tönkre vagy teszik próbára, amely a szükségletekről, törekvésekről, a házastársak személyiségének fejlődéséről való lemondással próbálja biztosítani a házastársak közti egyetértést és harmóniát.

A kivételes jelentőségű interperszonális kapcsolat, mint a jó házasság alapja, olyan kívánalom, amelynek sem szubjektív személyi, sem társadalmi anyagi feltételei nem adottak még minden emberre vonatkoztathatóan. A mély, tartós kötődés egy másik emberhez mindenekelőtt feltételez egy érzelmileg érett, felnőtt embert, egy kiegyensúlyozott, egészséges személyiséget. Másfelől, ahhoz, hogy az emberek megfelelő társra találjanak, annál a szűk környél, amelyben élnek és mozognak, sokkal tágabb ismeretkörrel és mozgástérrel kellene rendelkezniük. S végül, de nem utolsósorban, a kapcsolatok, ismerkedések lehetőségének hiánya mellett az anyagi feltételek sem biztosítottak minden esetben a kapcsolatok fejlődése, „beérése" szempontjából. A lakáshiány, az anyagi szűkölködés, az otthonról való menekülés stb. elhamarkodott házasságkötéshez vezet, és tönkreteszi még a jó kapcsolat érzelmi alapjait is.

Jegyzetek

[1] Lásd erről bővebben: Cseh-Szombathy László: A házastársi konfliktusok szociológiája. Gondolat, Budapest, 1985.

[2] Lőcsei Pál: Felbomlott házasságú budapestiek. In. Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 271—310. o.

[3] Vö. Analiza stanja i koncepcija stručnog rada kod dodele dece prilikom razvoda braka u SAP Vojvodini. Pokrajinski zavod za socijalna istraživanja — Novi Sad, januar 1983. godine. Autor: Mr. Rade Jovović, saradnik: Zdenko Drempetić. Kézirat.

[4] Vör. Statistički godišnjak SFRJ za 1978., 1979., 1980., 1981. i 1982. god.

[5] Vö. Cseh-Szombathy László. A házastársi konfliktusok szociológiája. Gondolat, Budapest, 1985, 51. o.

[6] Simmel: Conflict... idézi Cseh-Szombathy László, i. m. 56. o.

[7] Lásd: Cseh-Szombathy László, i. m. 65. o.

[8] Andorka Rudolf—Buda Béla: Egyes deviáns viselkedések okai Magyarországon. Valóság, 1972/11.

[9] György Júlia: Az antiszociális személyiség. Medicina, Budapest, 1967.

[10] Popper Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

[11] Buda Béla: „Double bind". Kommunikációs-szociálpszichológia elmélet a schisofrénia keletkezéséről. M. Pszichológiai Szemle, 1965.

[12] Jackson, D. D.: The Etiology of Schizophrenia. New York, Basic Books, 1960.

[13] Hódi Sándor: Az öngyilkosságot megkísérelt fiatalkorúak katamnesztikus vizsgálata. Szakdolgozat, 1971/72. Kézirat.
[14] Kun Miklós: Pszichoszomatikus betegségek. Budapest, 1971. Jegyzet.
[15] Csonka J.—Vavró J.: Egy kriminalisztikai vizsgálat eredményei. Statisztikai Szemle, 1966/5—6.
[16] Marton Z.—Szabó E-né: Statisztikai Szemle 1966. 7—8, 9. sz.
[17] Cseh-Szombathy László: Az öngyilkosság társadalmi jellege. Demográfia, 1963/2. sz.

Rezime

Promene porodičnog života

Broj i učestalost razvoda, rasli su u proteklim desetogodištima skoro u svim industrijski razvijenim državama. Usled toga, pojavile su se knjige i studije, novine su pisale o krizama, raspadu, propadanju porodice.

Visoki broj razvoda, učestalost porodičnih konflikata, kao nepobitni dokazi promena porodičnog života, danas su već ne samo zastupnicima raznih grana nauke, koji ispituju probleme porodičnog života, nego i običnim ljudima, dokazali, da je ova presudna mikrozajednica društva postala labilnija, lomljivija a prošla je kroz takvu promenu, koja je narušila njenu ravnotežu i usled čega ne može u potpunosti obezbediti ni svoje osnovne funkcije.

Kakvo li je onda kod nas stanje u Vojvodini? Autor želi u svojoj studiji da doprinese odgovoru na ovo pitanje. Nakon kratkog prikazivanja društvenih i istorijskih razvojnih posledica nastalih usled promena porodičnog života, analizira tendencije raspadanja porodice u Vojvodini, na bazi statističkih podataka. Nakon toga — a na bazi proučavanja nekih konkretnih slučajeva — ilustruje razloge konflikata supružnika, tipove ovih konflikata, tražeći odgovor na to, kakvu ulogu igra ličnost supružnika u predočenju i rešavanju porodičnih konflikata.

Resummee

Wandlungen des Familienlebens

Zahl und Häufigkeit der Scheidungen stieg in den vergangenen Jahrzeiten in fast allen industriell entwickelten Staaten. Daher sind Bücher und Studien erschienen, Zeitungen haben über die Krise, Verfall und Untergang der Familie geschrieben.

Grosse Zahl der Scheidungen, Häufigkeit der familiären Konflikte sind unbestrittene Beweise der Wandlungen des familiären Lebens, eröffnen heute schon nicht nur vor den Vertretern verschiedener Wissenschaftszweige, die die Probleme des Familienlebens untersuchen, sondern auch vor dem gewöhnlichen Menschen, dass diese Mikrogemeinschaft der Gesellschaft labiler, verbrechlicher geworden ist; geht durch solche Veränderungen durch, die ihre Gemeinschaft spalten und deswegen sich auch ihre grundlegende Funktion nicht mehr mangelfrei versorgen kann.

Wie ist eigentlich der Zustand bei uns in der Vojvodina? Der Verfasser wünscht mit seiner Studie zur Beantwortung dieser Frage beizusteuern. Die gesellschaftlichen und historischen Veränderungen, die mit der Wandlung des Familienlebens der Verfasser kurz vorführt, analisiert er die Tendenzen der Auflösung der Familien in Vojvodina, auf Grund entsprechender statistischer Daten. Danach illustriert er durch Untersuchungen einiger Vorfälle, die Ursachen der Konflikte der Eheleute — die Typen dieser Konflikte — eine Antwort darüber suchend, welche Rolle die Persönlichkeit der Eheleute in der Erscheinung und Lösung der Konflikte, spielt.

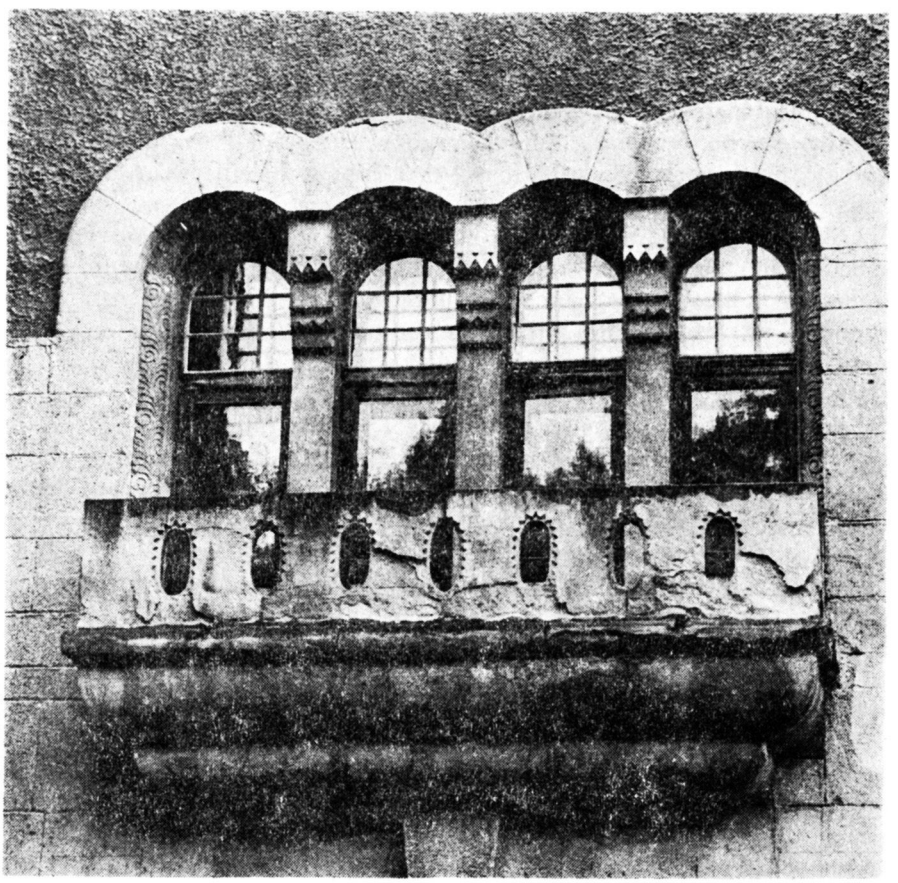

1. A városháza alacsonyabb tornya alatti balkon